

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

CAN, M. (2019). İnsan Hakları ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Felsefi Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (Özel Sayı) , 2155-2167

İnsan Hakları ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Felsefi Analizi

Mücella CAN^(*)

Öz: Özgürlük, insan haklarına saygı ve genel oyla periyodik ve gerçek seçimler yapma ilkesi demokrasinin temel unsurlarıdır. Demokrasi insan haklarının korunması ve etkili bir şekilde gerçekleşmesi için doğal ortam sağlar. Demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki iki yönlüdür: bir yandan demokrasiye olan talep, tarihsel olarak bireysel hakların artmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır - ve demokratik rejim, insan haklarının korunmasının garantörü olarak kurulmuştur. Diğer taraftan, onların arasında bir gerginlik bulunmaktadır, çünkü demokratik devlet içinde insan haklarının çoğunluğun iradesinden korunması gerekmektedir. İnsan hakları ve Demokrasi el ele gitme ve birbirlerinin güçlü yanlarını kendilerini gerçekleştirmek için kullanma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki, düşünmeye eğilimli olduğu kadar açık değildir. Halk arasında, halk tarafından ve halk için halkın hükümeti olarak kabul edilen demokrasi, seçilen temsilcilerin insanlara karşı sorumlu olduğu ve ayrıca periyodik seçimlerle kaldırılacağı gerçeği nedeniyle, en iyi yönetim sistemlerinden biri olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, İnsan Hakları, Özgürlük, Katılım, Siyasal Eşitlik

The Relationship Between Human Rights and Democracy Philosophical Analysis

Abstract: Freedom, respect for human rights and the principle of holding periodic and genuine elections by universal suffrage are essential elements of democracy. Democracy provides the natural environment for the protection and effective realization of human rights. The relationship between democracy and human rights is twofold: on the one hand, the demand for democracy historically emerged as a result of increased individual rights – and the democratic regime was instituted as a guarantor of the protection of human rights. On the other hand, there is a tension between them, since within the democratic state human rights must be protected from the will of the majority. Human rights and Democracy have the potential to go hand-in-hand and use each other's strong sides to realize themselves. However, the relationship between democracy and human rights is not so obvious as one may tend to think. Democracy popularly regarded as the government of the people, by the people and for the people remains one of the best systems of government owing to the fact that elected representatives are seen to be responsible to the people and can also be removed through periodic elections.

Keywords: Democracy. Human rights. Freedom. Participation. Political equality.

Makale Geliş Tarihi: 19.04.2019

Makale Kabul Tarihi: 28.10.2019

---

^{*}) Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü (e-posta: mccan@atauni.edu.tr) ORCID ID. orcid.org/0000-0002-3987-2805

I.Giriş

Felsefe araştırmalarının en yüksek amacının kendini-bilme olduğu genellikle kabul gören bir anlayıştır. Böyle bir amaç, farklı felsefe ekolleri arasındaki bütün çatışmalarda değişmez ve sarsılmaz bir hedef olarak kalmış, insana ilişkin bütün düşüncelerin kalkış noktası, belirli ve değişmeyen merkezi olduğunu kanıtlamıştır. En şüpheli düşünürler bile kendini-bilme imkânını ve gerekliliğini reddedememişlerdir. Şüpheliler, nesnelere doğası ile ilgili tüm bilgilere ve bu bilgilerin kendilerine dayandığı ilkelere güvensizlik duymuşlardı ama bu güvensizliğin amacı yalnızca yeni ve daha güvenilir bir araştırma yöntemi bulabilmektir (Cassirer, 1980: 13). Kendini-bilme amacına yönelik olarak felsefe tarihi boyunca kendisine cevap aranan en önemli ve en temel soru, “insan nedir?” sorusu olmuştur. İnsanın düşünsel anlamda ortaya koyduğu her uğraş, kendini tanıma çabası, insanın evrendeki yerinin ne olduğunu öğrenme isteği ve hayatına anlam verme amacı taşımaktadır. Diğer soru ve çabalar, bu temel uğraştan doğan ve onun için gerekli olan etkinliklerdir. Kendini anlama ve anlamlandırma süreci içerisinde bulunan bu varlığı, genel anlamda evrendeki diğer varlıklardan özelde bütün canlılardan ayırıcı niteliği bilinçli bir şekilde eylemde bulunması ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilmesidir.

II. İnsan Hakları

Evrenin ve hayatın anlamı ve anlamsızlığı insanla birlikte vardır. İnsan askıya alındığı zaman, geriye kalanın kendi başına ne anlamından ne de anlamsızlığından söz edilebilir. Anlamlı veya anlamsız, iyi veya kötü, değerli ya da değersiz değildir evren, sadece vardır. Evrende olup biten her şeyin insanla anlam kazandığı söylenebilir (Özcan, 2016: 11). İnsanın varlık yapısı ve anlam dünyası çeşitli haklara sahip olmayı gerekli kılmaktadır. İnsanın haklara sahip olması, onun olmazsa olmaz bir özelliğidir. Haklara sahip olmak, temelini insanın kendi değerini taşıyan bir varlık olmasında bulmaktadır. Çünkü ancak değeri kendisinde içkin olan bir varlığın yani insanın haklarından söz edilebilir (Soykan, 2000: 4). Evrendeki her şeyin kendisiyle anlam kazandığı insanın hayatını insanca sürdürebilmesi için sahip olduğu bu haklar, insan hakları olarak değerlendirilmektedir. Öncelikle insanın akıl sahibi bir varlık olması nedeniyle bu haklara sahip olduğu söylenmektedir. Ayrıca insan haklarının kaynağının, insanın ahlaki doğasında içkin olarak bulunduğu da iddia edilmektedir. Her ne şekilde olursa olsun insan hakları, akıl sahibi, özgür bir şekilde eylemde bulunan ve eylemlerinin hesabını verebilen bir varlık olan insandan kaynaklanan haklardır (Coşkun, 2006: 4).

İnsan hakları, insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar şeklinde tanımlanabilir. İnsan, insan olmak sıfatıyla, yapısı gereği, vazgeçilmez, devredilmez, zaman aşımına uğramaz bir takım haklara sahiptir. Filozof Jaques Martin’in ifade ettiği gibi “insan bir kişi, bir bütün, kendisinin ve kendi eylemlerinin bir efendisi olması dolayısıyla haklara sahiptir ve sonuç olarak insan, basitçe, bir amaca yönelik bir araç değildir; fakat bir amaçtır. İnsan-kişi saygı gösterilme hakkına sahiptir, hakların konusudur, haklara sahiptir. Bunlar insanın insan olması dolayısıyla insana borçlu olunan şeylerdir (Cranston, 1993: 254). İnsan hakları din, dil, ırk, siyasi görüş ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin tüm insanların insan olmasından dolayı sahip olduğu haklardır. Bir insan, kim ve nerede olursa olsun yalnızca insan olmasından dolayı bu haklara sahiptir.

Yeryüzündeki tek amacın insan olduğunu belirten bu hak kavramı, insanın kendisinin değerli olduğu ve bu değer ondan başka herhangi bir şey tarafından verilemeyeceği anlayışına dayanmaktadır. İnsan hakları, her insanın şerefli bir biçimde yaşama hakkı olduğuna inanan ve bu uğurda gerekli çabayı gösteren, adaletsizliğe karşı direnen, baskı karşısında dayanışma sergileyen insanlarla ilgilidir (Clapham, 2010: 8). Haklar, insan olmanın taşıdığı değer, her türlü baskı ve kırım karşısında korunması isteğinden kaynaklanmıştır. Onyedinci yüzyılda ‘insan hakları’ kavramından ilk kez söz edildiği zaman, bu talepler, tek tek her insanın temel doğasından kaynaklandığı kabul edilen doğal haklar olarak betimlenmekteydi. İnsan hakları kavramı, uzun yıllar *the rights of man* şeklinde kullanılmış olup, bu şekildeki bir kullanımda *man* kavramının daha çok erkekleri ifade edebileceği biçimindeki bir itiraz sonucu söz konusu kavram *human rights* olarak değiştirilmiştir. Yaygın bir şekilde ‘insan hakları’ kavramıyla dile getirilen bu haklar, bazen ‘ideal haklar’ ya da ‘vicdanî haklar’ şeklinde de isimlendirilmiştir (Feinberg, 1992: 176). Ancak günümüzde daha çok ‘insan hakları’ kavramı kullanılmaktadır. Aslında insan hakları kavramı, modern demokrasinin gelişimiyle sıkı bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Bugün hemen hemen dünyanın her yerinde çok sık kullanılan, toplumsal ve siyasal sorunların çözümlenmesinde kendisine sıkça başvurulanan bir kavram olan demokrasi iki temel öğeyi içermektedir: Bunlardan birisi, çoğunluğun yönetimi, diğeri de insan haklarının; daha açık bir ifadeyle tek tek bireylerin haklarının korunmasıdır (Plattner, 2001: 391).

İnsan haklarının tam olarak ne anlama geldiklerini açıklayabilmek için ‘hak’ kavramının incelenmesi gerekmektedir. Hak kavramından söz edildiği zaman çoğunlukla, hak sahibi olduğu düşünülen insanın bir şeye yetkili olduğu veya onun bir şeyi meşru olarak talep edebileceği kastedilmektedir. Bir kişinin bir şeye hakkı olduğunu söylediğimiz zaman, sözü edilen kişinin o şeye yönelik iddiasının tartışılmazlığını ve herkes tarafından tanınması gerektiğini kastetmiş oluruz. ‘Hak’ kavramının bu şekilde kullanılması, içerisinde ahlâkî meşruluk düşüncesini içerdiğinden dolayı, bu tür bir hak iddiası, hakkın sonucu olan negatif veya pozitif taleplerin gerektiğinde zora başvurmayı meşru kıldığı anlamına da gelmektedir. Başka bir anlatımla, her hak iddiası, belli bir somut durumda başkasının özgürlüğüne müdahale edebilmek için ahlâkî açıdan yetkili olduğunun dile getirilmesidir. Hak, insanlara var olan yasalarla, evrensel bir takım beyannamelerle ya da en azından kimi sözlü geleneklerle tanınan belli şekillerde hareket etme özgürlüğü, yetkisi ya da imkânı olarak tanımlanabildiği gibi; tanrı, kral, yasa, toplumsal bilinç veya gelenek gibi bir otorite kaynağı tarafından verilen, desteklenen, kutsanan yetki, özgürlük ya da ayrıcalık şeklinde de tanımlanabilir. Hak, ona sahip olan kişiye hukuk, ahlâk, yasalar ya da diğer kurallar tarafından bahşedilmiş avantajlı konum ya da konumlar olarak değerlendirilmiş olsa da hakkın avantaj olduğu konusunda yeterince bir anlaşma söz konusu değildir (Audi, 2001: 796).

Hak kavramı, ahlaki bir kavramdır. Haklar, bir insanın eylemlerine rehberlik eden ilkelerden, o kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerine rehberlik eden ilkelere mantıksal bir geçişi sağlayan ahlaki bir kavram olmalarının yanı sıra, bireysel ahlaki toplumsal bir bağlamda muhafaza eden ve koruyan bir kavram olma özelliğini de taşırlar. Ayrıca, haklar, bir insanın ahlaki ilkeleriyle bir toplumun hukuki kuralları yani etik ve siyaset

arasında bir bağ olma özelliğine de sahiptirler. Hem ahlaki bir kavram ve hem de etik ile siyaset arasında bir bağ olma özelliğini taşıyan insan hakları, toplumu ahlaki kurallara tabi kılmanın araçlarıdır (Rand, 1967: 320). Genel anlamda insan hakları, düşünce özgürlüğü, bireysel haklar, demokrasinin yapıcı unsurlarıdır ve bunlar kesinlikle soyut birer biçim sorunu olarak değerlendirilmemelidir (Anar, 1996: 13). İnsanın insan olmasından dolayı sahip olduğu bu haklar, asıl anlamına demokrasinin gelişim sürecinde kavuşmuştur. Çünkü demokrasinin temel ilkesi, insanın özgür ve eşit bir biçimde kendi kendisini yönetmesidir. Her insan, yasalar önünde eşit olduğu gibi bu yasalardan hak sahibi olma özgürlüğüne de sahiptir. Asıl anlamında insan hakları demokratik bir yönetim biçiminde gerçekleştirilebilir. Bu nedenle insan hakları da demokratik anlayışla yönetilen ülkelerde gelişmiş ve güvence altına alınmıştır (Çüçen, 2011: 46-47). Demokrasi nedir öyleyse?

III. Demokrasi

Demokrasi, günümüze kadar süregelen bir uygarlığın, daha özel bir anlatımla Batı Uygarlığının bu güne değin oluşturduğu siyasal bir yapının adı olarak kabul edilmektedir. Demokrasi saydam bir sözcüktür yani sözcüğün anlamı, dildeki ilk anlamına kolaylıkla bağlanabilmektedir. Bu nedenle demokrasiyi sözcük anlamına göre tanımlamak oldukça kolaydır. Nitekim sözcük anlamına göre demokrasi ‘halk iktidarı’, iktidarın halka ait olması demektir. Ama bu, demokrasi teriminin Yunancadaki anlamının sözcüğü sözcüğüne çevirisinden başka bir şey değildir. Oysa ‘sözcüğü sözcüğüne tanımla bir sözcük, aynı anlama gelmek üzere, bir başka sözcüğe bağlanır. Sözcük-şey tanımı ise bir sözcüğü, o şey anlamında bir şeye bağlar.’ (Robinson, 1954: 17). Demokrasi terimi ise bir şeyi temsil etmektedir. Demek ki soru yalnızca sözcüğün ne anlama geldiğinden ibaret değildir. Ayrıca, o şeyin nasıl bir şey olduğuyla da ilgilidir. Ancak hem ontoloji ve hem de bilgi kuramına ilişkin bilgilerimiz çerçevesinde biliyoruz ki, olgular ya da gerçeklerle o gerçeklerden zihinsel bir soyutlama sonucu elde edilen kavramların birbirlerine özdeş oldukları söylenemez. Fakat nesnel gerçeklikle o gerçeklik hakkındaki kavram arasında bir özdeşlikten söz edilememesi, bu iki alan arasında bir uygunluğun olmadığı ya da olamayacağı anlamına da gelmez. Demokrasi kavramının her zaman gerçeği tam olarak dile getiremeyeceğini hatta yanlış bir takım anlayışlara neden olacağı düşüncesiyle Dahl, gerçek-dünyadaki demokrasilerin ‘poliarşiler’ olduklarına işaret etmektedir. Eğer böyle ise neden yeryüzündeki demokrasiler bu adla çağrılmasın? Ama çözüm o kadar basit değil. Bir etiket, tanımlayıcı niteliği dolayısıyla yanıltıcı olabilir ama normatif amaçlar için yine de gereklidir. Ayrıca norm yani olması gereken, tanımdan yani olandan daha az önemli sayılmaz (Can, 2005: 248-249).

Demokrasi, aileden arkadaş topluluğuna veya daha geniş topluluklara kadar, herhangi bir grup için bağlayıcı kurallar ve politikalar konusundaki kararlarla ilgili bir kavramdır. Bir topluluk için ortak ve bağlayıcı nitelik taşıyan kararlar, en geniş anlamda “siyasal alan”ı oluşturmaktadır. Başkaları için bağlayıcı olmayan bireysel kararlar ve tercihler siyasal alanın dışında kalır. Bireysel tercihlere geniş alan bırakan bir toplum özgür bir toplum olarak nitelendirilebilir ancak bu, o toplumun demokratik bir toplum olduğu anlamına gelmez. Çünkü demokrasi bireysel kararlarla ilgili bir kavram değildir. Demokrasi ortak kararların nasıl alındığı ile ilgilidir. Bir başka anlatımla demokrasi,

ortak karar alma süreci üzerinde halk denetimi ve bu denetimin kullanımında hakların eşitliği şeklindeki ikili ilkeyi gerekli kılmaktadır (Beetham-Boyle, 1998: 1).

Demokrasinin doğasını irdelemek için belki de en uygun hareket noktası, Abraham Lincoln'un şu sözünde bulunmaktadır: "Demokrasi, halkın, halk tarafından, halk için yönetimidir." Bu tanımda belirgin olan husus, demokrasinin yönetimi halka bağlamış olmasıdır. Demokrasi, çoğunlukla "halk tarafından yönetim" ilkesi üzerinden temellendirilmektedir. Bu yaklaşım, halkın kendi kendisini yönettiğini, kendi hayatlarını ve kendi toplumlarının kaderini belirleyen hayati kararların alınmasına katıldığını ima eder. Ancak bu katılım farklı şekillerde olabilir. Doğrudan demokrasi örneğinde halk katılımı, referandumlar, kitle gösterileri ve hatta interaktif iletişim aygıtları aracılığıyla karar verme sürecine doğrudan ve sürekli katılımı gerektirir. Daha genel bir demokratik katılım biçimi ise çoğunlukla temsili demokrasi olarak adlandırılan şeyin de temel özelliğini oluşturan oy vermedir. Yurttaşlar oy verdikleri zaman kendi hayatlarını belirleyen kararları almaktan çok, kendileri adına bu kararları alacak olan kişileri seçmektedirler. Bununla beraber, oy vermeye demokratik niteliğini kazandıran, seçimin rekabetçi olması nedeniyle, kamuyu "işe yaramazları başımızdan atmaya" muktedir kılması ve böylece siyasetçileri kamusal anlamda hesap verebilir duruma getirmesidir (Heywood, 2012: 104).

Ortak kararların alınmasında çok partililik ve serbest seçimler oldukça önemlidir ama demokrasiyi serbest seçimlerle veya çok partililikle özdeşleştirmek, araçla amacı karıştırmak ve aracı amaç haline getirmek demektir. Bu yaklaşım, özellikle söz konusu kurumların yanıltıcı bir görüntüden öteye gidemediği hallerde; örneğin, seçilmişlerin atanmışlar üzerinde etkili olamadığı, seçmenlerin seçilmişleri etkin olarak denetleyemediği veya seçilmişlerin kamu görevlerini bireysel amaçlar için kullanabildiği hallerde, bizi kaçınılmaz olarak bir yanılsamaya götürecektir. Bu nedenle belli bir kurumun ne ölçüde demokratik olduğunu söyleyebilmenin tek yolu, demokrasinin temelindeki ilkeleri tespit ederek söz konusu kurumu bu ölçüt ışığında değerlendirmektir (Beetham, 2006: 5). Demokratik kurumlar, demokratik ilkelere uygun oldukları ölçüde demokratik olarak nitelendirilebilir. Ancak demokratik ilkelerin hayata geçirilebilmesi için kurumsal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Kurumlar-ilkeler ikilisinde demokrasinin tanımı için öncelik taşıyan, ilkelerdir. Kurumlar ikincildir, türevseldir ve farklı yerlerde farklı şekillerde olabilir. Mükemmel olmayan bir dünyada, demokratik ilkelerin gerekli kıldığı durumların tam olarak sağlanması da mümkün değildir. Dolayısıyla demokrasi düşüncesi her zaman eleştirel bir boyuta sahip olacaktır.

Bu aşamada oldukça önemli bir soruyla karşı karşıya bulunmaktayız: Demokrasinin çekirdeğini oluşturan temel ilkeler nelerdir? Halk denetimi ve siyasi eşitlik, demokrasinin temel ilkeleri olarak kabul edilebilir. Başka ilkeler yerine halk denetimi ve siyasi eşitlik ilkelerinin kabul edilmesi nasıl izah edilebilir? Bu iki ilkenin hayata geçirilmesi, tarih boyunca demokrasi adına yapılan mücadelelerin ortak temelini oluşturmuştur. Demokrasi mücadelesi, ortak kuralları ve politikaları belirleyen kararlar üzerinde halk denetimini genişletme ve bu denetimi daha etkili, daha kapsamlı ve daha eşit temeller üzerinde gerçekleştirme amacına yönelik olagelmıştır. Demokrasiye

yüklenen bu anlama paralel olarak D. Easton, demokrasiyi, “iktidarın, değerleri adil bir biçimde paylaşırma süreci üzerindeki denetimin halk kitlelerinin elinde olacak şekilde dağıtıldığı bir siyasal sistem” diye tanımlamaktadır (Easton, 1953: 222). Demokrasiye muhalif olan insanların tarih boyunca en çok karşı çıktıkları da, siyasal kararlar üzerindeki tekellerini paylaşma düşüncesi ile sıradan insanların da kamusal işlerde zengin, imtiyazlı, yetenekli veya zeki insanlarla aynı haklara sahip olduğu düşüncesi olmuştur.

Demokrasinin çekirdeğini oluşturan halk denetimi ve siyasi eşitlik ilkelerinin temelinde, eşit insan onuru anlayışı ile insanın kendi kaderini belirleyebilme gücüne ve özerkliğine duyulan inanç bulunmaktadır. Özerklik düşüncesinin gereği olarak, insan kendi hayatını ilgilendiren kararlar konusunda başkalarına tabi olamaz, bu kararları bizzat kendisi vermelidir. Bu düşünce, Kant’ın ahlaki maksimlerinin sonucusu olan ‘İstemenin (iradenin), maksimleri aracılığıyla kendini aynı zamanda genel yasa koyucu olarak görebilecek şekilde eylemde bulun’ (Kant, 2013: 51-52) ilkesinin hem bireysel hem de toplumsal alanda siyasal bir görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi iradesinin maksimleri aracılığıyla kendisini yasa koyucu bir varlık olarak kabul etmek durumunda olan akıl sahibi varlık kavramı, bizi akla uygun hareket eden varlıklar toplumuna götürür. Eylemlerini aklın koyduğu kurallar doğrultusunda gerçekleştiren bu varlıkların oluşturdukları topluluk bir amaçlar krallığıdır. Söz konusu krallık, sadece evrensel yasalar olabilecek ilkelere göre eylemde bulunan insanların oluşturduğu uyumlu bir düzen olmak durumundadır. Burası aynı zamanda, üyelerinin yalnızca evrenselleştirilebilen ilkeler doğrultusunda eylemde bulunmak suretiyle, başkalarının rızasını alabilen maksimlere göre davranmaları anlamında bir amaçlar topluluğudur. Başka bir anlatımla, Kant açısından burası, insanların başkalarını birer amaç veya kendi kendilerini belirleyen rasyonel özneler olarak gördükleri demokratik bir toplum olmalıdır. Topluluğun ortak yasaları aracılığıyla akıllı varlıkların birbirlerine bağlandıkları böyle bir düzende Kant’a göre, insana zorla benimsetilmeye çalışılan bir yasa, karar, amaç ya da yaşam tarzı olamaz (Cevizci, 2014: 133). Demokrasi, kişilerin kendi tercih ettikleri yasalara göre yaşama imkânını, gerçekleştirilebilir olan azami sınırlara kadar genişletmektedir. Başka bir anlatımla, kendi kendini yönetmek, kişinin kendisi için tercih ettiği yasalara itaat etmek, kendi kaderini belirlemek arzu edilen bir hedeftir. Ancak insanlar, böyle bir hedefe birbirlerinden tamamen yalıtılmış bir yaşam sürerek ulaşamazlar. Her insanın kendi hayatının yeterince tatmin edici olması için başkalarıyla bir arada yaşaması bir anlamda zorunluluktur. Dolayısıyla, başkalarıyla bir arada yaşamak, zorunlu olarak, toplumun tüm üyeleri için bağlayıcı nitelikte olan kolektif kararlara itaat etmeyi gerektirmektedir. O halde sorun, bir birliğe mensup olanların herkes için bağlayıcı kararlar alabilmelerini ama yine de kendi kendilerini yönetebilmelerini mümkün kılan bir yol bulmaktır. Demokrasi, bir birliğin mensupları arasında kendi kaderini belirleme imkânlarını azami düzeye çıkardığı için, en iyi çözüm olarak değerlendirilebilir (Dahl, 1993: 111).

Demokrasiyi tanımlamak, her şeyden önce ‘halk egemenliği’, ‘halk iktidarı’ ve ‘halkın kendi kendisini yönetmesi’nin ne anlama geldiğini açıklamaktır. Değişik yaklaşımlara göre farklı anlamlara gelebilen bu deyimlerin üzerinde görüş birliği

sağlanan bir tanımlı olduğunu söylemek oldukça zordur. Bu farklı yaklaşımlar sonucunda birbirine oldukça karşıt pek çok demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Yine de şunu söylemek mümkündür: Farklı demokrasi anlayışlarının hemen hepsinde, egemenliğin kaynağının halk olması, iktidarda bulunan insanların serbest ve adil bir seçimle halk tarafından seçilmiş olması ve iktidarın halkın istekleri doğrultusunda kullanılması, ortak düşünce olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte sınırları tam olarak belirlenmemiş olan böyle bir demokrasinin gerçekleşebilmesi için aşağıda sıralanan koşulları taşıması gerekli görülmektedir:

1. Demokratik bir yönetimde halk, yönetime geniş çapta katılmalıdır. Ancak halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetme olanağı olmadığından dolayı, belli aralıklarla yapılan seçimlerle halk, kendi temsilcilerini seçer ve onları iktidara getirir. Zaten demokrasilerin asıl anlamı, kamuoyuyla oluşan ve ona karşı sorumlu olan bir yönetim biçimi olmasında ortaya çıkmaktadır. Buradaki sorumluluk, siyasal iktidarın geçmiş zamanlardaki belirli bir dönemde kamuoyunu temsil etmiş olması nedeniyle varlığını her zaman haklı çıkarabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü aradan geçen zaman dolayısıyla kamuoyunun düşünce ve kanaati değişmiş olabilir. Dolayısıyla, sorumluluk ilkesi, siyasal iktidarın kendi temsilcilik niteliğini sürekli irdelemesini bir başka ifadeyle, kamuoyuyla oluşturulduğu iddiasının hâlâ geçerli olup olmadığını bilmesini gerektirmektedir. Böylelikle söz konusu kamuoyunun açık ve serbestçe oluşacağı düşünülmektedir. Aksi takdirde siyasal iktidarın kamuoyunun desteğine sahip olup olmadığını bilebilmek mümkün olmayacaktır. (Finer, 1999: 99)

2. Yurttaşların, cezalandırılma korkusuyla karşı karşıya olmadan, siyasal konularda devleti temsil eden memurları, hükümeti, rejimi, sosyo-ekonomik düzeni ve egemen ideolojiyi eleştirmek de dâhil olmak üzere kendilerini ifade etme hakları olmalıdır. Yurttaşların ifade özgürlüğü olmalı, farklı düşünceler açıkça söylenmeli ve bu düşünceleri savunan insanlar örgütlenebilme özgürlüğüne sahip olmalıdırlar. Demokrasinin özünde ideoloji çokluğu ve düşüncelerin özgürlük içerisinde tartışılması vardır. Özgürlük, demokrasilerde hem araç hem de bir amaç durumundadır. Demokrasi bir özgürlükler rejimidir, özgürlükler demokrasinin vazgeçilmez ögesi durumundadır (Gözübüyük, 2004: 28). Düşüncelerin birbirleriyle çatışması ve farklı düşüncelere mensup olan insanların herhangi bir çekinge olmaksızın düşüncelerini savunabilmesi, demokrasi açısından bir tehlike değil, demokrasinin gelişmesi için temel durumundadır. Yalnızca demokrasiye uygun olan düşüncelere değil, demokrasiye aykırı hatta demokrasiye düşman olan düşüncelere bile sahip olan insanların eşit koşullarda özgür bir şekilde örgütlenip (şiddet kullanmadıkları sürece) kendilerini savunmaları demokrasi gereğidir. Çünkü örgütlenme özgürlüğü olmaksızın farklı geçmişlere sahip olan insanların müdahaleye uğramadan kendi ayrı yaşam tarzlarını sürdürmeleri mümkün değildir (Kymlicka, 1998: 173).

3. Demokrasilerde çoğunluğun kararlarına uyulmalı ama azınlığın hakları da korunmalıdır. Demokrasilerde çoğunluğun oyunu alanlar iktidara gelmekte ve halkın tamamı adına iktidarı kullanmaktadır. Ancak demokratik yöntemlere uyularak yöneticilerini belirlemiş olan toplumlarda, çoğunluğun baskılarına ve haksızlıklarına

nasıl engel olunacağı sorunu da başlı başına bir önem arz etmektedir. Demokratik yönetimin en temel özelliği, çoğunluğun mutlak egemenliğine dayanıyor olmasıdır. Demokratik ülkelerde buna karşı koyabilecek hiçbir şey yoktur. Çoğunluğun egemenliğinden etkilenen, kısa bir süre için seçilen ve bu nedenle seçmenlerin genel görüşlerine bağlı kalan, aynı yöntemlerle toplumun aynı kesiminden seçilen, yönetimin hemen hemen tüm yetkilerini elinde bulunduran bir meclisin yapmış olduğu yasalar da güçlü olan kurumların yetkisini güçlendirip artırınca zayıf olanlar da doğal olarak daha da zayıflamaktadır. Bu durum da yönetici gücün temsilcilerinin hem dengesini bozar ve hem de bağımsızlıklarını ortadan kaldırır, dolayısıyla demokratik yönetimlerin yöneticiye verdiği yetkiyi de ellerinden almış olur.

Çoğunluğun despotizmi tek ve merkezi iktidar düşüncesinde dayanağını bulduğu gibi eşitlik ve tek biçimlilik düşüncesinde de kendisine birtakım destekler bulabilir. Çünkü eşitliğe dayanan demokrasilerde yöneten ile yönetilen arasında ara iktidarların bulunmaması aristokrasilerde olduğunun aksine çoğunluğun despotizmini kolaylaştırır. Demokrasi sürekli olarak çoğunluğun zorba yönetimi ya da 'çoğunluğun tiranlığı' olarak adlandırılan bir tehlikeyi içerir (Mill, 1964: 68). Fakat asıl sorun, demokratik süreç aracılığıyla iş gören çoğunlukların bazen bir azınlığın çıkarlarına zarar verebilir veremeyeceği değildir. Kesinlikle, böyle bir zarar vereceklerdir. Ancak, sorun, çoğunlukların, azınlığın temel hakları ile çıkarlarına haksız bir biçimde zarar vermelerinin önüne geçilebilir geçilemeyeceği ve bunun en iyi biçimde nasıl yapılacağıdır (Dahl, 1993: 212). Her demokratik rejim, çoğunluğun haklı olduğunu ilke olarak ileri sürer ancak yine de çoğunluğun başarısını kötüye kullanma ve azınlığı ezmesini önlemek güç olabilir. Böylece, demokratik toplumlarda yönetimin gücü, etki alanını politik alandan sivil alana doğru genişletme eğilimi gösterir ve aynı zamanda daha şiddetli, daha yoğun, daha az sorumlu ve özgürlüğe karşı daha tehlikeli olur (Boucher and Kelly, 2003: 294). Yine de, çoğunluğun haksızlıklarına karşı en etkili çözüm, azınlığın iktidara gelebilme yolunu açık tutmaktır. Bu da azınlığın haklarının anayasa ve diğer kanunlarla teminat altına alınması ile mümkün olabilir.

4. Temel hak ve özgürlükler güvence altında olmalıdır. Demokrasi bir özgürlük rejimidir. Demokrasinin amacı, insanları tam ve mükemmel bir özgürlükler ortamına ulaştırmaktır. Böyle bir ideale ulaşmak zor olsa bile, bu uğurda verilecek olan mücadeleler insanlığı, haklar ve özgürlükler açısından çok daha iyi bir noktaya getirecektir. Demokrasi düşüncesinde kişinin, yalnızca insan olmaktan dolayı sahip olduğu bazı temel hak ve özgürlüklerinin varlığı kabul edilmektedir. Bu hak ve özgürlükler, gerektiğinde geçici olarak kısmen de olsa askıya alınabilir ama hiçbir zaman bütünüyle ortadan kaldırılamazlar. Demokrasinin egemen olduğu toplumlarda kimsenin diğerine göre daha üstün bir hak ve özgürlüğü yoktur. Farklı din, dil, ırk, siyasi düşünce ve kanaatten olan insanlar, yürürlükteki kanunların eşit koruyuculuğu altında özgür olarak yaşarlar. Demokrasinin bir siyasal rejim olarak işlerlik kazanması onun bu ikinci yönünün toplum halinde benimsenip uygulanmasına bağlıdır. Çünkü siyasal yaşam, genel toplumsal yaşamın bir uzantısı durumundadır. Toplumda insana ve insanların öne sürdüğü farklı düşüncelere karşı saygı geliştikçe, bu gelişme siyasal yaşama da yansıtacak ve siyasal demokrasinin yerleşmesi sağlanacaktır. Demokrasi, bireyin kendi

başına ahlaki bir değer taşıdığı ve bu niteliğinin özgürlüğü gerekli ve kaçınılmaz kıldığı; serbest piyasa ekonomisi ve hukuk devletinin de bu özellikleri tamamladığı düşüncesine dayanmaktadır. Demokrasinin egemen olduğu toplumlarda insanların, kültürel, dinsel, dilsel, ırksal ve ekonomik farklılıklarına saygı gösterilmesi, demokrasinin olmazsa olmazlarından. Yurttaşlık, diğer yurttaşların özgürlüğünü ve birey olarak özerkliğini tanıma bilincidir. Demokrasilerin çoğulculuğu bu bilincin bir sonucudur (Polat-Dağı, 2004: 7).

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalarda insan hakları ve demokrasinin ne olduğuna ilişkin belirli düşünceleri ortaya koymaya çalıştık. Ancak her iki kavramın neyi ya da neleri kapsadığı konusunda yapmış olduğumuz değerlendirmeler, birbirinden bağımsız olarak yapılan değerlendirmelerdir. Bu iki kavramın bağımsız bir şekilde ele alınışı, tarihsel süreç içerisinde yapılan yorumlayıcı-açıklamalara da uygun düşmektedir. Çünkü insan hakları ve demokrasi, tarih boyunca birbirinden bağımsız iki olgu olarak görülmüştür. Hükümetlerin oluşumu ve işleyişiyle ilgili bir konu olarak ele alınan demokrasi ile bireysel haklar ve bu hakların korunmasıyla ilgili bir konu olarak görülen insan hakları, siyasal alanın farklı bölgelerinde yer alan iki kavram olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, demokrasiden söz edildiği zaman akla ilk gelen, serbest seçimler, çok partililik ve güçler ayrılığı gibi kurumsal düzenlemelerdir. Bunlar, aslında anayasal düzenle ve siyasal iktidarla ilişkili konulardır. İnsan hakları ise çıkış noktası olarak bireyi kabul eder ve bireylere insanca bir yaşam sürmeleri için gerekli asgari şartların sağlanmasını amaçlar. (Beetham, 2006: 134).

Demokrasi ve insan hakları arasındaki ayrım, bir dönem için anlaşılabilir olsa da, çağımızda böyle bir ayrımı savunmak kabul edilebilir görünmemektedir. Komünist rejimlerin halk hareketleri sonucu yıkılması, demokrasinin yalnızca belli ülkelere özgü bir hükümet biçimi değil, insan hakları gibi evrensel bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Sağ eğilimli veya sol eğilimli olsun, diktatörlükle yönetilen ülkelerdeki insan hak ve özgürlüklerinin ihlalleri de bir ülkedeki siyasal sistemin, o ülkedeki insan hakları standardı açısından çok büyük önem taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla insan hakları ve demokrasinin birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kavram olduğu anlayışı, artık genel kabul görmektedir. Demokrasi, insan haklarının güçlü bir şekilde korunmasını zorunlu kılan bir yönetim biçimidir. Çünkü demokrasinin ana öğelerinden biri, demokrasiyle yönetilen bir toplumda, azınlık durumunda bulunan insanların görüşlerinin ileride çoğunluk görüşü haline gelme imkânının var olmasıdır. Temsili demokrasilerde bunu mümkün kılan mekanizma, iktidarın belirli aralıklarla yapılan seçimlerle belirlenmesidir. Seçimlerin asıl işlevini yerine getirebilmesi; azınlık görüşünü savunanların ya da muhalefette kalanların yaşam hakkı, kişi güvenliği, düşünce ve inanç özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerinin güvence altında olmasına bağlıdır (Uygun, 2003: 295). Demokrasiyi işleten ilke, sınırlı çoğunluk ilkesidir. Burnham, 'sözcüğün kullandığımız anlamına göre, demokrasinin temel özelliğini azınlıklara siyasal ifade hakkının verilmesi oluşturmaktadır' diyerek, demokrasilerde çoğunlukların hiçbir zaman, azınlıkların ifade özgürlüklerini, daha genel olarak azınlıkların temel hak ve özgürlüklerini sınırlama hakkı olmadığını vurgulamaktadır (Burnham, 1941: 162). Ancak demokrasilerde, merkeziyetçiliğe

eğilimli olma özelliği bulunduğu için, sonuçta demokrasinin bir kişinin istibdadına dönüşebilme özelliği de vardır. Hatta demokrasi, sürekli olarak çoğunluğun zorba yönetimi tehlikesini içermektedir. Her demokratik rejim, çoğunluğun haklı olduğunu ilke olarak ileri sürer ve bir çoğunluğun başarısını kötüye kullanma, azınlığı ezmesini önlemek güç olabilir (Aron, 1986: 238). Hatta bir ülkede yaşayan insanların gerçekten özgür olup olmadıklarının en önemli ölçütü, azınlıklara sağlanan güvenliğin ölçüsü olarak da görülebilir.

Demokrasi, insan haklarının çoğunluk iradesine karşı güçlü bir şekilde korunmasını zorunlu kılar ama bunun hangi araçlarla yapılacağını açıklamaz. Günümüzde, insan onurunun, insanı insan yapan niteliklerin korunması ilkesine dayanan insan hakları öğretisi, demokratik sistemin varlığı bakımından mantıksal bir zorunluluk olan bu ihtiyacı en iyi düzeyde karşılayan bir araçtır. Demokrasi ile insan hakları arasında bulunan ilişki, demokrasinin ahlaki açıdan temellendirilmesinde dile getirilen “ahlaki özerklik”, “doğal eşitlik ilkesi” ve “kendi kaderini belirleme hakkı”nın korunması bakımından da geçerlidir. Kişinin kendisiyle ilgili temel kararları herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın özgürce kendisinin alabilmesi, insan haklarından yararlanabilmesine bağlıdır. Ulusal ve uluslararası düzeyde ortaya çıkan insan hakları belgelerinde düzenlenen hakların çoğunluğu, kişinin bireysel tercihlerini özgürce yapmasını doğrudan veya dolaylı olarak güvence altına alan hak ve özgürlüklerden oluşur. Niteliği gereği ortak kararlara dayalı olarak düzenlenmesi gereken konular açısından da bireyler, siyasal haklar aracılığıyla iradelerini karar alma süreçlerine yansıtır. Bu özellik nedeniyle, insan hakları ile demokrasi arasındaki ilişki karşılıklı birbirine bağlılık ve karşılıklı birbirini destekleyicilik olarak ifade edilmektedir (Uygun, 2003: 296). Hatta, “1-Herkes doğrudan ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir. 2-Herkesin ülkesindeki kamu hizmetlerine eşit girme hakkı vardır. 3-Halkın istemi, yönetim otoritesinin temelidir. Bu istem, genel ve eşit, gizli ve özgür oya dayalı dönemsel ve gerçek seçimlerle belirtilir.” şeklinde ifade edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 21. Maddesi de, demokratik yönetimi bir insan hakkı olarak düzenlemiştir.

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi demokrasinin kendisinden hareket ettiği temel düşünce, halk idaresi veya ortak karar alma sürecinde halk denetimi olarak ifade edilebilir. Hareket noktası, hükümet kurumlarından ziyade yurttaşlardır. Bütün yurttaşların sivil toplum ve siyasal katılım aracılığıyla kamu işlerine müdahale hakkına sahip oldukları düşüncesi ile bu hakkın tüm yurttaşlara eşit bir şekilde tanınması gerektiği düşüncesi demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Başka bir anlatımla, kamusal etkinliklerin yurttaşlar tarafından denetimi ve bu denetimin uygulanmasında yurttaşlar arasında eşitlik, demokrasinin temel ilkeleridir.

Demokrasiyi kamusal işlerin eşit haklara sahip yurttaşlardan oluşan halk tarafından yönetilmesi/denetlenmesi olarak tanımladıktan sonra önemli bir soruyla karşı karşıya gelmekteyiz: Yurttaşlar, kamusal işleri yönlendirme hakkını etkili bir şekilde kullanmak için başka ne tür haklara ihtiyaç duymaktadır? Bu noktada, medeni ve siyasi hakların demokrasi açısından ne derece önemli olduğu ortaya çıkar. İfade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, seyahat özgürlüğü olmaksızın, insanlara tanınan siyasete müdahale hakkı bir anlam taşımayacaktır. Bu özgürlükler özel haklar olarak

algılanmamalıdır çünkü bu özgürlükler yurttaşlar arasında bir etkileşimin ve bir kamusal iletişim zemininin varlığıyla anlam kazanmaktadır. Yine de, bu özgürlükler ancak bireysel haklar olarak güvence altına alınabilirler. Demek ki, demokrasinin kalbinde bütün yurttaşların eşit olarak kamu işlerini yönlendirme ve hükümeti denetleme hakkı bulunmaktadır. Buradan hareketle diyebiliriz ki demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişki dışsal bir ilişki değil, içsel bir ilişkidir. Yani, insan hakları demokrasinin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle demokrasiyi sadece belli kurumlar bütünü olarak tanımlamak, iki açıdan sakıncalıdır. Böyle bir tanım ilk olarak, bu kurumları demokratik kılan ölçütü göz ardı etmektedir. İkinci olarak, söz konusu kurumları demokratik olmanın yeter şartı olarak görmekte ve demokrasinin asıl ögesi olan insan haklarını dikkate almamaktadır.

Demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkiyi tartışırken ekonomik, sosyal ve kültürel haklar konusunun da demokrasiyle doğrudan bağlantılı olduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü demokrasi ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasındaki ilişki, demokrasi ile medeni ve siyasi haklar arasındaki ilişkiden çok daha karmaşık bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, bir toplumun demokratik toplum olabilmesi için oldukça önemlidir. Diğer taraftan insanların bu haklardan yeterince yararlanabilmeleri için, toplumun demokrasiyle yönetilmesi, kolaylaştırıcı bir zemin hazırlamaktadır. İnsanların ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan, insanca yaşamının gerekli kıldığı oranda yararlanamadığı bir toplumda demokratik bir anlayışın gelişmesi de oldukça zordur. Sosyal ve kültürel hakların teminat altına alınmadığı, farklı gelenek, görenek ve kültürel anlayışların tanınarak teminat altına alınmadığı toplumlarda hoşgörünün ve dolayısıyla çoğulcu bir düşüncenin gelişmesi de imkânsız denilecek derecede zordur. Oysa çoğulculuk, demokrasinin dayandığı temellerden birisidir.

IV. Sonuç

Sonuç olarak, insan hakları demokrasinin temel ögesidir. Çünkü temel hak ve özgürlükler, halkın kamu işlerini yönlendirme ve hükümeti denetleme hakkına gerçeklik kazandırmak için şarttır. Diğer yandan, iki kavram arasındaki içsel bağın aslında tarihsel, kültürel ve sosyolojik anlamda daha derin bir temeli bulunmaktadır. İnsan hakları ile demokrasi, insan doğasına ilişkin kabullerde de kesişmektedir. İnsan haklarının felsefi temelinde, insanlar arasında ne tür farklılıklar bulunursa bulunsun bütün insanların ortak gereksinimlere ve ortak kapasitelere sahip olduğu anlayışı yatar. Özellikle özgürlük hakları olarak nitelendirilen kişi güvenliği hakkı, düşünce, vicdan özgürlüğü vb. temel haklar, insanların kendi yaşamlarına yön vermek için gerekli tercihleri yapabilecek güç ve kapasiteye sahip oldukları kabulünden hareket eder. Demokratik haklar da insanların toplumsal yaşama ilişkin konularda gerekli tercihleri yapabilecek kapasiteye sahip olduğu kabulünden hareket eder. Demek ki bireysel hakların da demokratik siyasetin de insan doğası konusunda aynı kabullere dayandığını unutmamak gerekir. Her ikisinin bir başka ortak yönü olan anti-paternalizm de bireysel ve toplumsal iyiyi bizim yerimize belirleyebilecek yetkinlikte üstün insanlar olmadığını vurgulamaktadır. Bu tür bir yetki

ancak halk tarafından verilmesi halinde ve halk tarafından belirlenen sınırlar içinde kullanılabilir.

Bütün bu açıklamalardan sonra denilebilir ki demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişki, çok yönlü bir ilişkidir. Hatta insan haklarının temelde hangi haklardan oluştuğu konusundaki anlaşmazlıklar bu ilişkiyi daha da karmaşık hale getirmektedir. İnsan haklarını medeni ve siyasi haklar, ekonomik ve sosyal haklar ve kültürel haklar olarak değerlendirdiğimiz zaman bu haklardan her birinin demokrasiyle farklı bir ilişki içerisinde olduğunu görürüz. Medeni ve siyasi haklar, demokrasinin önemli bir bölümünü meydana getirdiği için bu hakların tanınmadığı bir toplumun demokratik bir sisteme sahip olduğu asla söylenemez. Ayrıca ekonomik ve sosyal hakların da demokrasiyle karşılıklı ilişki içinde olduğu bir gerçektir. Kültürel haklar konusu ise çağdaş dünyada gittikçe yaygınlaşan çok-kültürlü toplumlarda ulusun parçalanmasını önlemek ve yurttaşlar arasında eşitliği sağlamak için demokrasi kavramının ve o ulusta geçerli olan yönetim şeklinin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla çağımızda geçerli olan demokrasi sadece siyasal demokrasi olarak değil, aynı zamanda sosyal ve çoğulcu demokrasi olarak da anlaşılmalıdır.

Kaynaklar

- Aron, R. (1986). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. K. Alemdar, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Burnham, J. (1941) *The Managerial Revolution*, New York: John Day.
- Uygun, O. (2003). *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Polat, N-Dağı, İ. (2004). *Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Cassirer, E. (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özcan, M. (2016). *İnsan Felsefesi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Soykan, Ö. N. (2000). "İnsanın Hak Sahibi Olması Ne Demektir?", *İnsancıl*, Sayı 121, Kasım.
- Coşkun, V. (2006). *İnsan Hakları*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Cranston, M. (1993). "İnsan Hakları Nelerdir?", çev. Atilla Yayla, 'Sosyal Siyasal Teori' Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Clapham, A. (2010). *İnsan Hakları*, çev. Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Feinberg, J. (1992). 'Legal Rights and Human Rights', *Social&Political Philosophy*, J. Arthur, W.H. Shaw (edit), New Jersey: Prentice Hall.
- Plattner, M.F. (2001). 'Human Rights', S. M. Lipset, (edit), *Political Philosophy*, Washington. D. C : A Division Congressional Quarterly Inc.

- Audi R. (edit), (2001). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rand, A. (1967). *Capitalism: The Unknown Ideal*, New York: New American Library.
- Anar, E. (1996). *İnsan Hakları Tarihi*, İstanbul: Çiviyazıları.
- Çüçen, A. K. (2011). *İnsan Hakları*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Robinson, R. (1954). *Definition*, Oxford: Clarendon Press.
- Can, N. (2005) *Siyaset Felsefesi Problemleri*, Ankara: Elis Yayınları.
- Beetham, D.-Boyle, B. (1998). *Demokrasinin Temelleri*, çev. V. Bıçak, Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*, çev. Bekir Berat Özipek, Ankara: Adres Yayınları.
- Easton, D. (1953). *The Political System*, New York: Knopf.
- Cevizci, A. (2014). *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı.
- Finer, S. E. (1999). *'Liberal-Demokratik Devlet'*, çev. K. Saybaşı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Doruk Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (2004). *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kymlicka, W. (1998). *Çok Kültürlü Yurttaşlık*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- J. Stuart Mill, (1964). *On Liberty*, London: Dent.
- Boucher, D. and Kelly, P. (3003). *Political Thinkers*, Oxford: Oxford University Press.
- Beetham, D. *Demokrasi ve İnsan Hakları*, çev. Bilal Canatan, Ankara: Liberte Yayınları.
- Kant, I. (2013). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.